

UDK 2-276.66:821.163.42MAR

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. 4. 2009.

Prihvaćeno: 15. 10. 2009.

DRUGA POSLANICA MARKA MARULIĆA KATARINI OBIRTIĆA SVIJET U ZRCALU FIGURE RIBE

Ružica PŠIHISTAL

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Lorenza Jägera 9, 31 000 Osijek
rpsihistal@ffos.hr

Sažetak

Pozornost je u ovoj studiji usmjerena na tematsko-komunikacijsku strukturu, semantičku postavu i hermeneutičke modele Druge poslanice Marka Marulića Katarini Obirtića. U izlaganju slijedimo kompozicijski plan poslanice zadržavajući se unutar izdvojenih tematsko-kompozicijskih cjelina podrobnije na onim mjestima gdje Marulić u figuri ribe pronalazi skrivene poveznice među »stvarima« uključujući i numeričku simboliku (riba stvorena na peti dan Postanka – pet osjetila – Jošua i pet kraljeva – Jona u utrobi ribe – apostoli ribari itd.) te nastupajući u dominantnoj ulozi propovjednika, mjestimice i u ulozi učenoga egzegeta, svoje poruke usmjerava široj komunikacijskoj zajednici nego što pretpostavlja oznaka »privatno pismo«. Premda se u Marulićevu pismu relativno lako mogu razabrati »školski primjeri« čvrstih hermeneutičkih modela (*allegoria in factis*, *allegoria in verbis*), gusta asocijativna mreža oko figure ribe izmiče strogoj kategorizaciji i svjedoči kako je Maruliću alegoreza puno više od hermeneutičkoga modela primjenjiva na birane svetopisamske predloške: upravo *forma mentis*, svakodnevna »navika uma«, imanentni konceptualni okvir viđenja stvarnosti, biblijske i svakidašnje.

Ključne riječi: Marulić, Katarina Obirtića, pismo, alegorija, figura, riba.

Uvod

Dvije poslanice Marka Marulića Katarini Obirtića, koje su sve do kasnih 30-ih godina 20. stoljeća bile posve nepoznate, iznimno su vrijedni Marulićevi

epistolarni tekstovi kako zbog njihova značaja u korpusu Marulićeve hrvatske proze, znatno skromnijega opsega u odnosu na latinske prozne tekstove, tako i zbog njihova mjesta u Marulićevu epistolarnome korpusu, u kojemu su one – uz posvetu *Juditi* – jedini sačuvani primjerci pisama na hrvatskome jeziku.¹ Uvažavajući dosadašnje prinose: tekstološku obradu pisama (Fancev, Bratulić, Lučin),² njihovo usustavljanje u korpus Marulićevih epistolarnih tekstova (Marijanović, Stepanić, Jozić),³ kao i u monografski opis Maruliće-va djela (Tomasović),⁴ te sintaktostilističku i sociolingvističku raščlambu ovih poslanica (Malinar),⁵ naša je nakana na predlošku Druge poslanice Katarini

¹ Možemo pretpostaviti kako je Marulićevih pisama na hrvatskome jeziku bilo više, o čemu svjedoči dobro obaviješten F. Božićević, i nadati nam se njihovu pronalasku, kako se primjerice dogodilo s Miloševićevim otkrićem Marulićevih latinskih i talijanskih pisama. Božićević u Marulićevu životopisu izrijekom piše: »Kod nje [sestre Bire] se nalaze mnogobrojna književna djela i poslanice s poticajima na čestit i blažen život, što ih je na domaćem jeziku i vlastitom rukom napisao sam Marko.« Usp. Frane BOŽIĆEVIĆ, *Život Marka Marulića Splićanina*, Bratislav Lučin (ur.) Split, 2007., 30-31.

² Poslanice je prvi put objavio 1938. godine Franjo Fancev, a 1998. godine ponovljeno Josip Bratulić. Usp. Franjo FANCEV, *Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirtića*, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. XIII, Zagreb, 1938., 187-192; Josip BRATULIĆ, *Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić*, u: *Colloquia Maruliana*, 7 (1998.), 27-35. Zbog pogrješnoga čitanja Marulićeva prezimena Pecinić kao Peunić, pisma su, od Kukuljevića koji ih je predao knjižnici Hrvatskoga narodnoga muzeja, a od 1876. godine se nalaze u posjedu Nacionalne i sveučilišne knjižnice, zavedena pod pogrješnim prezimenom (Peunić) i tako ostala nezamijećena. Danas se, s pravilnom atribucijom, nalaze u posjedu Nacionalne i sveučilišne knjižnice pod sign. R 3171. Mirko Tomasović objavio je u antologiji Marulićevih tekstova ulomak iz Prve poslanice, uz tumačenje i komentar, a Bratislav Lučin cjelovito obje poslanice, uz tumačenje i komentar. Usp. Marko MARULIĆ, *Antologija*, Mirko Tomasović (ur.), Zagreb, 2000., 219-221; Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, Bratislav Lučin (ur.), Zagreb, 2001., 478-486. U radu citiramo ulomke prema Lučinovu izdanju.

³ Prvi pokušaj usustavljanja svih Marulićevih epistolarnih tekstova, prema sudu kasnijih istraživača, provedenoga prema neujednačenim kriterijima, proveo je Stanislav Marijanović. Usp. Stanislav MARIJANOVIĆ, Marko Marulić u epistolografiji, u: *Dani hvarskog kazališta*, XV, Split, 1989., 237-252. Gorana Stepanić, uz iscrpnu raščlambu retoričkih aspekata Marulićevih epistolarnih tekstova, donosi prema ujednačenim kriterijima i uz uvažavanje onodobne epistolarne prakse cjelovit popis svih poznatih Marulićevih epistolarnih tekstova. Usp. Gorana STEPANIĆ, *Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova*, u: *Colloquia Maruliana*, 13 (2004.), 44. O mogućnostima rekonstrukcije Marulićeva »jak« u biografskom i sociokulturnom kontekstu na primjeru ovih poslanica vidi u: Branko JOZIĆ, *Biografičnost Marulićevih epistolarnih tekstova*, u: *Colloquia Maruliana*, 17 (2008.) 17, 152. O Marulićevim poslanicama u kontekstu poetičko-estetskih odrednica renesansnih poslanica hrvatske književnosti vidi u: Dunja FALIŠEVAC, *Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetskih iskaza*, u: *Colloquia Maruliana*, 17 (2008.) 17, 7-25.

⁴ Usp. Mirko TOMASOVIĆ, *Marko Marulić Marul*, Zagreb – Split, 1999., 255-257.

⁵ Za lingvostilističku raščlambu ovih pisama u kontekstu Marulićeve hrvatske proze usp. Smiljka MALINAR, *Marulićeva hrvatska proza*, *Colloquia Maruliana*, 11 (2002.), 270, 307-320. O sociolingvističkim aspektima Marulićevih poslanica Katarini Obirtića u kontekstu njegovih privatnih pisama usp. Smiljka MALINAR, *Marulićeva privatna pisma*:

Obirtića razmotriti što se događa s Marulićevom alegorezom/*tropologijom*⁶ u epistolarnome žanru.

Nakon sažete rekonstrukcije komunikacijskoga konteksta poslanice – kako izvantekstualnih pragmatičkih čimbenika tako i njezina unutartekstualnoga komunikacijskoga sustava – i izdvajanja posebnih tematsko-komunikacijskih cjelina, u našem izlaganju slijedimo kompozicijski plan poslanice sa svrhom razlučivanja posebnih alegorijskih modela, kao i prijelaznih asocijativnih veza okupljenih figurom ribe. Premda se relativno lako mogu detektirati »školski primjeri« alegoreze (*allegoria in factis / allegoria in verbis*) poznati nam iz Marulićevih drugih djela (*Tropologica Daudiadis expositio, Dialogus de Herkule, De humilitate*), opseg i gustoća figurativnih veza i alegorijskih izvoda u ovom pismu izmiču čvrstoj kategorizaciji te ukazuju na bogatstvo i polifonijsku strukturu Marulićeva mišljenja u kojemu se realitet biblijskoga i svakidašnjega svijeta gleda, vidi i tumači u zrcalu figure ribe.

1. Komunikacijski kontekst poslanice

Marulićeve poslanice Katarini Obirtića, budući da su upućene jednoj adresatkinji, a nemaju unaprijed određen javni karakter, kao primjerice Poslanica Hadrijanu VI., mogle bi se prema svojim formalnim obilježjima uvrstiti u skupinu privatnih pisama. Međutim, dok Marulićeva privatna pisma na talijanskome i latinskome jeziku (Ćipiku i Grasolariju)⁷ mogu – unatoč meditativnim i

izbor jezika kao sredstvo dijastratijske i dijafazijske diferencijacije, u: *Colloquia Maruliana*, 13 (2004.), 25-26, 28-29.

⁶ U hermeneutičkoj razdiobi na tri ili četiri smisla pisma »tropološki« je smisao bio općeprihvaćen termin za moralni smisao, ali se u izdvojenoj uporabi atribut »tropološki« rabio kao opći naziv za figurativni, preneseni smisao/govor. Tropologija kao hermeneutička praksa, kako naposljetku valja razumjeti i Marulićevu naslovnu sintagmu uz tumačenje *Davidijade* (*Tropologica Daudiadis expositio*), mogla je poslužiti kao naziv za »duhovno tumačenje« upravo tipološkoga ili mističkoga smisla, duhovno tumačenje tropološkoga ili moralnoga smisla, ali i kao opći nazivnik za alegorezu različitih hermeneutičkih modela. O terminu »tropologia« u ranokršćanskoj alegorezi usp. Henri de LUBAC, *Typologie, Allegorie, geistiger Sinn: Studien zur Geschichte der christlichen Schriftauslegung*, Freiburg, 1999., 271-273, 328. O značenju pojma »tropologia« u Marulićevoj alegorezi usp. Elisabeth von ERDMANN-PANDŽIĆ, *Zur Poetik von Marko Marulić* (I). *Der geistige Schriftsinn: Allegorie und Typologie*, u: *Colloquia Maruliana*, 9 (2000.), 323. Za potvrdu pojma »tropologia« u praksi Marulićeva tumačenja usp. Marko MARULIĆ, *De humilitate – O poniznosti i slavi Kristovoj*, Branimir Glavičić (ur.), Split, 1989., 81/439; 192/539; 299/639. Marko MARULIĆ, *Evangelistarium – Evandelistar*, II, Branimir Glavičić (ur.), Split, 1985., 223/613.

⁷ Riječ je o sedam Marulićevih privatnih pisama (autografa) koja je otkrio Miloš Milošević u Mletačkom državnom arhivu 1989. godine u svesku notara Jakova Grasolarija, nasta-

teološko-moralističkim ekskursima⁸ – poslužiti kao pouzdana vrela iz kojih se može rekonstruirati Marulićev autorski opus ili popuniti praznine o važnim događajima iz njegova života (smrt dvojice braće i majke).⁹ Pisma benediktinki Katarini, posebice drugo pismo, imaju nisku obavijesnu vrijednost. Iz drugoga pisma saznajemo malo ili gotovo ništa o Marulićevu privatnome životu, u njemu nema vijesti iz osobne svakodnevice, što je važan kriterij za biografičnost u užem smislu,¹⁰ a naši se zaključci o »privatnome« Maruliću mogu izvesti tek posredno. Tako Fancev zaključuje, osvrćući se na svršetak prvoga pisma, kako je Marulić »u saobraćaju s ljudima bio nadasve čovječanski topao«, dok iz drugoga pisma razabire njegovu živu komunikaciju sa splitskim benediktinkama: »Splitskim benediktinkama Marko je i svojim hrvatskim djelima pružao hrane za lektiru u njihovim pobožnostima, a one (...) za okrepu njegova starošću omlohavljala tijela, bit će mu od zgone do zgone slale koju poslasticu za objed, ili i kakvu dobru večeru, a time izazivale starca, da on njih kakvom lijepom poslanicom razveseli u samoći samostanskih zidova.«¹¹

Ostanemo li pak u granicama samoga teksta, drugo nam Marulićevo pismo nudi skroman prostor za biografske rekonstrukcije. Iz njega saznajemo kako je Marulić, vjerojatno u poznim godinama života,¹² od splitskih benediktinki na dar primio ribu, na što im on odgovara poslanicom kao uzdarjem. Uz

lih u razdoblju od 1501. godine do 1515. godine. Usp. Marko MARULIĆ, *Sedam pisama, Colloquia Maruliana*, 1 (1992.), 34-53.

⁸ Osobito je po teološkom nadahnuću zanimljivo prvo pismo J. Grasolariju, u kojemu Marulić progovara o dolasku Antikrista i o prijateljstvu. Zanimljivu i iscrpnu teološku studiju posvećenu drugoj temi vidi u: Anton BENVIN, *Prijateljstvo kao teološka tema u Marka Marulića*, u: *Kačić*, 25 (1993.), 193-210.

⁹ O osobnim i obiteljskim vijestima u I., II. i III. pismu vidi u: Miloš MILOŠEVIĆ, *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*, u: *Colloquia Maruliana*, 1 (1992.), 24-29.

¹⁰ Biografičnost u užem smislu pretpostavlja »iznošenje pojedinosti iz osobne svakodnevice i iskustva ograničena dosegima vlastita neposredna spoznavanja i djelovanja«, Smiljka MALINAR, *Marulićeva privatna pisma: izbor jezika kao sredstvo dijastratijske i dijafazijske diferencijacije*, 25.

¹¹ Franjo FANCEV, *Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirtića*, 188.

¹² Vrijeme kada je Bira bila u samostanu ne može nam biti od pomoći. Ona je, prema Božičeviću iskazu, »od kolijevke bila posvećena besmrtnome Bogu«. Usp. Frane BOŽIČEVIĆ, *Život Marka Marulića Splitskog*, 3. Na temelju izvora iz splitskoga arhiva C. Fisković zaključuje kako poslanice Katarini Obirtića treba datirati prije 1513. godine. Usp. Cvito FISKOVIĆ, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split, 1978., 66-67. Na pozne godine Marulićeva života, prema sadržajnim odrednicama poslanice, koje se međutim mogu čitati i kao opća mjesta kršćanske moralističke topike o krhkosti, nemoći i »mlohavosti« tijela i prolaznosti svega zemaljskoga, upućuju i ostali istraživači: Fancev, Marijanović i Bratulić. Rečenica iz drugoga pisma: »Mi u mladosti našoj jesmo ribali u noći« nipošto ne može biti čvrst dokaz Marulićeve »grješne mladosti« i relevantnije bi u njoj bilo vidjeti impersonalnu figuru propovjednika koji se solidarizira s grješnicima.

neposredan povod nastanka poslanice, saznajemo također točan naziv i službu adresatkinje: Katarine Obirtića, redovnice u splitskome benediktinskome samostanu, kako se razabire u razvedenome punome naslovu (*superscriptio*) poslanice, kao i iz apostrofa i pozdravnih formula na kraju pisma te kako je u istome samostanu boravila njegova sestra Bira, o kojoj nešto više znamo iz drugih vrela.¹³ Daleko je, međutim, veći broj nepoznanica. Ne znamo točno kada je nastala poslanica, jer ona ne sadrži nadnevak, ne saznajemo također ništa podrobnije o kojoj je vrsti ribe riječ,¹⁴ kao ni o okolnostima u kojima je Marulić primio ili blagovao ribu. Pretpostavka kako je Katarina poslala Maruliću ribu baš na Petrovo, blagdan prvaka apostola ribara, djeluje doduše glede tematskoga okvira poslanice prilično uvjerljivo,¹⁵ ali ju tekst poslanice ne potvrđuje. Marulić naime u pismu, uz ribu koju je dobio na dar, donosi tek vremenski prilog »učera« (jučer), a na blagdan je Petrova od Katarine darove primio sv. Jeronim od Eustohije (Ep. XXXI, 1), a ne Marulić, ali tada nije bila riječ o ribi već o drukčijim darovima: narukvici, poslanici i golubovima.

Unatoč velikom broju nepoznanica vezanih uz komunikacijski kontekst poslanice, kao i njezinoj niskoj referencijalnoj vrijednosti, nemamo razloga sumnjati u Marulićevo autorstvo te u identitet empirijskoga autora, govornika i iskazivača, što bi moglo poslužiti kao polazna točka za iscrpniji teorijski opis poslanice koji bi se odvijao unutar teorije iskazivanja, što međutim nije uži predmet naše raščlambe.¹⁶ Vratimo se dakle onomu što saznajemo iz poslanice.

¹³ Marulić je sestri Biri oporučno darovao srebrni sat hrvatskoga bana Petra Berislavića, kao i »knjižicu sa slikama iz evanđeoske povijesti, njegovom rukom sastavljenu i oslikanu«, što saznajemo iz oporuke. Usp. Marulićeva oporuka, Lujo Margitić (ur.), u: *Colloquia Maruliana*, 14 (2005.), 32-33.

¹⁴ Drukčije pak Marulić čini u pjesničkoj poslanici Frani Božičeviću (*Odgovor Marka Marulića, koji boravi u Nečujmu*) gdje se u kataloškom nizu nudi izbor riba iz »obližnje vale« (salpa, sipa, pas, menula, brancin, sarg), uz blitvu, slanetak ili kelj iz obližnjega vrta, crno vino i desert od domaćega voća (kruške i jabuke). Usp. Marko MARULIĆ, *Latinski stihovi*, Bratislav Lučin – Darko Novaković (ur.), Split, 2005., 226-232.

¹⁵ Tvrdnju kako je Marulić dobio ribu upravo na Petrovo iznio je Josip Bratulić u uvodnoj raspravi uz Marulićeve poslanice i otada se ona višekratno ponavlja kao neupitna činjenica. Usp. Josip BRATULIĆ, *Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić*, 28. Uzrok ovoj zabuni nije teško rekonstruirati. Podatak o nastanku Jeronimove poslanice Eustohiji (Ep. XXXI) isti je priređivač i Jeronimovih i Marulićevih poslanica nehotice prenio i na Drugu Marulićevu poslanicu Katarini Obirtića. Usp. JERONIM, *Izabrane poslanice*, Josip Bratulić (ur.), Split, 1990., 65.

¹⁶ Francuski filozof i pragmatičar Oswald Ducort razlikuje empirijskoga autora, govornika i iskazivača kao posebne instancije iskaza: ono što je pripovjedač u strukturi narativnoga teksta, to je govornik u strukturi iskaza; ono što je fokalizator u narativnom diskursu, to je iskazivač u strukturi iskaza. Usp. Oswald DUCORT, *Nacrt za jednu polifonijsku teoriju iskazivanja*, u: *Republika*, 63 (1987.) 11-12, 58-71. O pojmu »iskaz« vidi u: Vladimir BITI, *Pojmoočnik suvremene književne teorije*, Zagreb, 1997., 157-160.

Poznato nam je tko i komu piše, pošiljatelj i primateljica pisma (poruke) imaju povijesno potvrđenu izvantekstualnu egzistenciju, njihova komunikacija pretpostavlja prostornu udaljenost, a prema formalnim osobinama teksta, kao i deiktičnim segmentima iskaza, riječ je upravo o onoj situaciji iskazivanja koja udovoljava epistolarnim kriterijima. Izvantekstualni, pragmatički kontekst poslanice, kao i njegova formalna obilježja udovoljavaju općim zakonitostima epistolarnoga žanra iz Marulićeva vremena kao »proznoga govora« koji »odsutne prijatelje čini prisutnima«, pažljivo je i nadahnuto sročeno »kako u svrhu zabave tako i radi koristi, bilo javne bilo privatne«. ¹⁷

Međutim, opseg meditativno-moralističkoga izlaganja u kojemu unatoč čestim apostrofama nedostaje dijaloška usmjerenost poruke, ilokucijska i perlokucijska snaga iskazivanja te napose uspostavljene komunikacijske uloge na obje strane čina iskazivanja – pri čemu uzimamo u obzir u kojoj ulozi pošiljatelj sebe vidi te kako zamišlja da ga vidi adresatkinja i obrnuto – nadilaze privatni osobnosni komunikacijski odnos i čini se kako upravo Božičevićeve riječi o Marulićevim poslanicama napisanima na domaćem jeziku »s poticajima na čestit i blažen život« ¹⁸ točno pogađaju temeljnu komunikacijsku strategiju ovoga pisma. Prevaga meditativnoga ili moralističko-doktrinarnog izlaganja na štetu dijaloške komunikacije među sugovornicima dakako još ne znači – ukoliko su ispunjeni ostali uvjeti – negaciju epistolarnih konvencija, kao što je to primjerice u nekim odvjecima antičke epistolarne tradicije, u poslanicama sv. Jeronima ¹⁹ ili i u srednjovjekovnoj tradiciji moralističko-didaktičkih poslanica, ali svakako upućuje na drukčije epistolarne konvencije od onih koje vladaju unutar humanističke prakse *privatnih* pisama. Unutartekstualni komunikacijski sustav poslanice, kao i njezin sadržaj, upućuje nas na zaključak kako Marulić – a smijemo koristiti njegovo osobno ime kao oznaku za pošiljatelja pisma (poruke) na temelju identiteta između empirijskoga autora, govornika i iskazivača – sebe vidi u ulozi propovjednika i upravo je to ona uloga u kojoj prepoznaje očekivanje i potrebe adresatkinje.

¹⁷ Riječ je o definiciji pisma koju u priručniku za pisanje pisama donosi Franjo Nijer. Usp. Gorana STEPANIĆ, *Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova*, 41.

¹⁸ Usp. Frane BOŽIČEVIĆ, *Život Marka Marulića Splitsanina*, 31.

¹⁹ Premda na tematskome planu i prema moralističkoj usmjerenosti Marulić slijedi patriističke uzore (posebice sv. Jeronima), poslanice Katarini Obirtića, kao i *Naslidovan'je*, svojim sintaktičko-stilskim ustrojstvom odudaraju od jeronimovsko-ciceronskoga standarda. Glede formalnih obilježja, poslanice su bliže srednjovjekovnoj nego humanističkoj epistolarnoj praksi. Usp. Smiljka MALINAR, *Marulićeva hrvatska proza*, 308-310, 316, 318; Gorana STEPANIĆ, *Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova*, 52.

I bez povremenih prijelaza na morfosintaktički vid drugoga lica množine u apostrofama,²⁰ vidljivo je kako se iza jednog personalnog adresata (Katarine) skriva kolektivni recipijent,²¹ te s popriličnom sigurnošću možemo utvrditi kako Marulićevo drugo pismo nije bilo namijenjeno samo jednoj redovnici, pa čak ni samo splitskim benediktinkama, nego vjerojatnije za čitanje, prepisivanje i prosljeđivanje pisma drugim redovnicama, primjerice šibenskim. Uz znatno širi komunikacijski doseg poslanice no što sadrži oznaka »privatno pismo« moguće je također pretpostaviti i širi izvedbeni kontekst poslanice, koji bi uz individualni čin čitanja »u sebi« uključivao i čitanje poslanice »naglas« pred okupljenim redovnicama, što dakako nije nevažan čimbenik u određivanju recepcijskih uloga i recepcijskoga čina, a »Sitz im Leben« Marulićeve poslanice u tom bi slučaju bio puno kompleksniji no što to izgleda svedemo li njezinu recepciju na pasivno individualno čitanje bez mogućnosti kolektivne auditivne percepcije.

Uvažimo li dakle ukupan komunikacijski kontekst poslanice, kako izvan-tekstualni tako i unutar-tekstualni, tada je upravo retorička uloga propovjednika – kao dominantna komunikacijska uloga u kojoj Marulić sebe vidi, a također je sukladna recepcijskim očekivanjima i potrebama splitskih benediktinki te zadana iznutra kao imanentna kvaliteta diskursa – odgovorna za proizvodnju homologne recepcijske uloge te drži na okupu raznolike modele inokaznoga govorenja na *prepozit* ribe, čemu ćemo posvetiti pozornost u nastavku rada.

2. Govoren'je na *prepozit* ribe: tematsko-komunikacijske cjeline

Marulićevo pismo na *prepozit*²² ribe, izostavimo li iz raščlambe uvodne i odjavne epistolarne formule, ustrojeno je u nekoliko tematsko-komunikacijskih cjelina koje zapremaju neuravnotežen opseg, uključuju raznolike narativne i hermeneutičke strategije te različit stupanj povezanosti sa središnjom temom. Bitka s

²⁰ Usp. primjerice: »Ne dim to da ih nič posumnjio da vi sumnjate (...). Molim vas za ljubav Božju da pustivši na stranu glume.« Morfosintaktičke oznake drugog lica množine, a ne oblik »Vi« iz poštovanja, zatječu se i u Prvoj poslanici.

²¹ Sukladno je to zaključku S. Malinar, koja u Marulićevim pismima Katarini Obirtića pronalazi manjak »biografičnosti« u užem smislu, širu komunikacijsku usmjerenost i pluralnog recipijenta zaklonjenog iza neposrednoga pojedinačnog adresata. Usp. Smiljka MALINAR, Marulićeva privatna pisma: izbor jezika kao sredstvo dijastratijske i dijafazijske diferencijacije, 25-26.

²² Marulićev leksem »prepozit« mogao bi se povezati s retoričkim terminom *propositum*, kao temeljne točke govora, retoričke teze, teme rasprave, u našem slučaju teme poslanice. *Quaestio* kao teza ili predmet rasprave može se predočiti u dva oblika: kao opća teza, koja se još naziva *thesis* ili *propositum*, i kao posebna, konkretnija teza (*hypothesis*). Usp. Roland BARTHES, *Retorika Starih. Elementi semiologije*, Ljubljana, 1990., 80-81.

osjetilima prva je i najopsežnija, pomno strukturirana tematska cjelina u kojoj je Marulić izložio moralističko-parenetsko poučavanje o osjetilima ne udaljujući se od denotativne razine, ali i složenije hermeneutičke modele protumačivši na predložku starozavjetne povijesti o Jošui (Jš 10,16-27) tipološki, tropološki i anagogijski smisao.²³ Sljedeća je tema obraćenja grješnika zasnovana na tumačenju starozavjetne proročke knjige o Joni (Jon 1 – 2) te u cijelosti ispunjena alegorezom s potankim alegorijskim ekvivalencijama. Nova je tematska cjelina posvećena apostolima ribarima i ostaje na razini denotativnoga izlaganja, ali ujedno označava prijelaz na drukčiji modus kazivanja u kojemu postupak dokazivanja (*argumentatio*) snage i neuništivosti Kristove vjere apsolutno dominira nad narativnim ili hermeneutičkim strategijama, a započeti apologetski ton Marulić će dodatno polemički zaoštriti u digresivnome ekskursu usmjerivši se izravno, bez primjene alegorijskoga modusa, na suvremene krivovjerce. Dvjesto usko povezanim tematskim cjelinama o kraljevstvu nebeskom i posljednjem sudu Marulić je posvetio znatno širi prostor, vrativši se figuri ribe kao primarnoj temi Pisma i svetopisamskim ulomcima: novozavjetnoj prispodobi u kojoj se kraljevstvo nebesko uspoređuje s ribarskom mrežom (Mt 13,47-50) i epizodi o čudesnom ulovu ribe iz Ivanova evanđelja (Iv 21,1-6). Dok je prispodobu, budući da je ona već u evanđelju alegorijski protumačena, vjerno parafrazirao, moralnu poruku pripovjedne sekvencije iz Ivanova evanđelja Marulić je izravno aplicirao na suvremene grješnike. U novoj apostrofi splitskim benediktinkama on je, poigravajući se metaforikom gustativnoga užitka (*savour*) i *riban'ja*, izrekao svrhu svoje poslanice. »Činite da ovoj *riban'je* moje ne bude zaman«, poručuje on redovnicama i prije odjavnih formula, vraćajući se na plan aktualne sadašnjosti, zaokružuje svoje *govoren'je* na *prepozit* ribe.

3. Bitka s osjetilima

3. 1. *Pet ćućenji tila našega*

Do prve tematske cjeline Marulić stiže »prečicom«, uz pomoć numeričke simbolike.²⁴ Riba, na kojoj zahvaljuje redovnicama okrijepivši njome i tijelo i dušu,

²³ O četiri smisla Pisma (povijesnom, alegorijsko-mističkom ili tipološkom, moralnom ili tropološkom i anagogijskom) govori glasoviti skolastički distih (*Littera gesta docet, quid credas allegoria / Moralis quid agas, quo tendas anagogia*) kojim je sumiran nauk crkvenih otaca. O njegovu značaju za teologiju s izdašnim citiranjem crkvenih otaca i brojnim terminološkim inačicama usp. Henri de LUBAC, *Typologie, Allegorie, geistiger Sinn: Studien zur Geschichte der christlichen Schriftauslegung*, 319-341.

²⁴ Ne treba posebno isticati značaj numeričke simbolike u Marulićevu alegorijskome tumačenju, primjerice u *Davidijadi* ili u djelu *De humilitate*. O simboliци brojeva u djelu

stvorena je na peti dan. Peti dan asocijativno priziva pet osjetila. Tumačenje dakle pokreće broj, koji uz vlastite imenice, siromaštvom svojeg denotativnoga materijala, upravo svojom monosemičnošću, može poslužiti kao idealna paradigmatička poveznica kadra podnijeti najmaštovitije i najdosjetljivije alegorijske izvode te udovoljiti finalnoj svrsi tumačenja.²⁵ Marulić odabire moralno ili tropološko tumačenje broja²⁶ pet do kojega stiže uz pomoć naizgled proizvoljnoga slijeda asocijacija: riba – stvorena na peti dan – pet dana stvaranja – pet osjetila. Slijed je asocijacija, međutim, izložen transparentno, a njihova se arbitrarnost poništava priključivanjem na zalihu općega kulturnoga i iskustvenoga znanja te ovjerava pozivom na Pismo: »kako se čti u Genesi na parvu glavu«. ²⁷ Jedno asocijativno priziva drugo bez potrebe za kauzalnim objašnjenjem. Štoviše, asocijativno ulančavanje upućuje na nevidljive uzročne relacije. Figura (riba) i broj (pet)²⁸ kao paradigmatički konektori pokreću tumačenje te jamče laku pokretljivost među različitim kontekstima. Naposljetku, labavu vezu s naslovnom temom Marulić nadoknađuje usporedbom »đavolje zamčice« s ribarskom mrežom koju uključuje u parenetsko upozorenje: »Po ovom petomu dne jesam razmislio pet ćućenji tila našega, koliko je od potrebe da jih čuvamo od griha i obraćamo na duhovne kriposti i dobrote, ako nećemo da budemo upleteni u djavoljoj zamčici kakono riba u mrižah.«

Pomno strukturirana i skolastički ustrojena, gotovo na način tematske propovijedi (*sermo*),²⁹ ova je tematska cjelina podijeljena u pet članaka – prema

De humilitate usp. Ivan BODROŽIĆ, Tropologija brojeva u Marulićevu djelu *De humilitate*, u: *Colloquia Maruliana*, 17 (2008.) 17, 221-243. Iz članka je razvidno kako u tom djelu Marulić – oslanjajući se ponajviše na sv. Augustina i na tragu svojevrstne »realističke« metode tumačenja – broj pet nije opremio posebnim simboličkim smislom.

²⁵ O simboličkim brojevima u praksi alegoreze vidi u: John MACQUEEN, *Allegory*, London, 1976., 32-33.

²⁶ Među brojnim primjerima Augustinova tumačenja brojeva izdvajamo primjere moralnoga i tipološkoga tumačenja broja četiri i broja tri: četiri rajске rijeke kao četiri stožerne krjeposti (razboritost, jakost, umjerenost, pravednost); četiri rajске rijeke kao četiri evanđelja; tri kata Noine arke kao tri stupnja čistoće: bračna, udovička i djevičanska; tri Noina sina kao tri skupine: krivovjerci (Ham), Židovi (Šem) i Grci (Jafet). Usp. Aurelije AUGUSTIN, *De civitate Dei*, XIII, 21; XV, 26, 2; XVI, 2, 1. Tipološko tumačenje broja tri dano je u samom Novom zavjetu (Mt 12,40), i to upravo na primjeru Jone: »[...] kao što Jona bijaše u utrobi kitovoj tri dana i tri noći, tako će i Sin Čovječji biti u srcu zemlje tri dana i tri noći.«

²⁷ Usp. Post 1,20-23.

²⁸ Moralni ili tropološki smisao broja pet Marulić u *Evanđelistaru* izlaže na sljedeći način: budući da je broj pet neparan i time čisti broj, poučava nas da osjetila moraju biti čista. Usp. Marko MARULIĆ, *Evanđelistar*, II, 95. Temi borbe s osjetilima Marulić je posvetio šest poglavlja u četvrtoj knjizi *Evanđelistara*, kao i 20. parabolu u zbirci *Quinquaginta parabolae*.

²⁹ Usp. Bratislav LUČIN, Generičke značajke propovijedi Marka Marulića o Kristovu posljednjem sudu, u: *Colloquia Maruliana*, 3 (1994.), 75-78.

pet osjetila – koji se razmatraju u svjetlu uvodne moralističko-parenetski formulirane teme iz koje su izvedeni: osjetila treba čuvati od grijeha i obraćati na duhovne krjeposti. Marulić nadzire i usmjerava pozornost čitatelja te u dominantnoj ulozi propovjednika uz svako osjetilo, osim uz osjetilo opipa, pravilno i redovito daje kontrastivno formulirane upute: uz negativno formulirane zabrane, pruža i afirmativne poticaje s jasnom uputom kako osjetila odvratiti od poroka i privedi ih razumnoj i krjeposnoj uporabi. Krjepost je, poučava Marulić propovjednika u *Evandelistaru*, poželjnija ako se usporedi s porokom, strah od kazne pojačava želju za nagradom i svaki se porok može ponajbolje ukloniti prisjećanjem na oprječnu krjepost.³⁰ Od izrečenih uputa najzanimljivije su one vezane uz osjetilo vida, kojemu je otvoreno najviše prostora. Oko je naime, kao kontemplativno osjetilo, upravo kao svjetiljka tijela (Mt 6,22) najbliže onostranome i Marulić će ga vješto protumačiti u svjetlu teleološkoga argumenta Božje opstojnosti. Izlaganje i poučavanje isprepliće se s učenom argumentacijom. Uz vlastiti sud i biblijske citate (Mt 6,23; Lk 11,34; Ps 119/118,37), Marulić podastire i filozofske dokaze. »Dobro oko« svjedoči Božju egzistenciju jer motritelj prema vidljivim svojstvima stvorenoga svijeta (savršenstvu, skladu, ljepoti i moći) prosuđuje (uzdiže »pamet gorika«) o nužnosti opstojnosti i svojstvima Stvoritelja, njegovoj moći, mudrosti i dobroti:

»Imamo ih poni (oči) obraćati na stvari ke nas potežu na dobar konac, kakono gledajući i razmišljajući stvoren'ja Božja, koliko svako stvoren'je u svom bitju jest svašeno, s kolicim redom svaka jesu narejena, s kolikom lipostju urešena, s kolikom moćju i razumom obladana i uzdaržana. I tako smišljajući stvoren'ja uziti ćemo pametju našom gorika do Stvorca, i misleći njegovu moć, mudrost i dobrotu (...).«

Zanimljive su također Marulićeve moralističko-parenetske upute uz *vonj*, kao najzavodljivije osjetilo, i *taknutje*, kao najopasnije osjetilo. Iz pozicije strogoga propovjedničkoga rakursa osjetilu mirisa treba vratiti primarnu pragmatičku i razumsku svrhu razlikovanja korisnih i štetnih stvari, dakako ponajprije zdrave i pokvarene hrane, a nikako mu ne valja ugađati bludnim i *tašćim* mirisima. Umjesto navoda iz Svetoga pisma, kako čini uz ostala osjetila, Marulić će se pozvati na iskustveno znanje (!) te bludne i *tašće* mirise navesti

³⁰ Iz usporedbe sa zlom, poučava Marulić u *Evandelistaru*, bolje se vidi dobro, kao što i krjepost jače zasja iz usporedbe s porocima. Usp. Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, I, Branimir Glavičić (ur.), Split, 1985., 96, 128, 177. Isto načelo Marulić primjenjuje u *Instituciji* kontrastivnim nizanjem pozitivnih imitabilnih i negativnih korektivnih primjera, naglašava ga u uvodu *Starozavjetnih ličnosti* i primjenjuje kod redosljeda parabola u zbirci *Quinquaginta parabolae*.

expressis verbis,³¹ dok će kod osjetila opipa posve izostaviti afirmativne upute. *Taknutje*, bilo da je riječ o doticanju tuđega ili svojega tijela na onim mjestima gdje se može zapaliti iskra bluda, treba s najvećim strahom i koliko je god moguće izbjegavati, a kako bi vjerno i slikovito oprimjerio opasnost kojoj se izlažu oni/oni koji to ipak čine, Marulić za sam kraj izlaganja ostavlja izreku: »Ne more se žerava u krilo nositi, a da ne nagore svite.« Premda se ova rečenica može učiniti kao Marulićeva inventivno smišljena sentencija ostavljena za sam kraj izlaganja i time u funkciji dokaza,³² riječ je o citatu preuzetome iz Knjige izreka (Izr 6,27-28), a isti je citat inače raširen u ranokršćanskoj literaturi uporabio i sv. Jeronim (Ep. XXII, 14). S moralističko-parenetskim upozorenjem o opasnostima kojima je izloženo osjetilo dodira ovaj citat korespondira tek na figurativnoj razini (»žerava u krilu« kao metafora bludnih doticanja), ali Marulić ga ne podvrgava duhovnome tumačenju nego ga rabi tek u svrhu »dokaza«. Svi citati iz Svetoga pisma, inače iznimno frekventni u ovome dijelu poslanice³³ – kako oni obilježeni uvodnim formulama tako i posljednji, neobilježeni citat – svoju svrhu ispunjavaju kao *confirmatio scripturalis*. Čak i tada kada u izlaganje uvodi egzemple reducirane na primjerne figure³⁴ i nanizane u kataloški niz, kao što to čini uz osjetilo okusa katalogom biblijskih izjelica i pijanaca (Adam i Eva, Noa, Lot, Ezav, izraelski narod za lutanja pustinjom, sinovi Elijini), a jednakim ih je redosljedom nanizao i u

³¹ Riječ je opojnim mirisima biljnoga podrijetla (*ladanum*) i omiljenim životinjskim feromonima (*musci, zibeti*).

³² O završnome mjestu sentencije iza dužih misaonih izlaganja (*epiphonema*) vidi u: Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, 1973., §879.

³³ Osim uz posljednji citat, u Lučnovu su izdanju navedene sve biblijske reference.

³⁴ Za razliku od egzemplar razvijenoga u minimalni narativni oblik, egzemplar reduciran na primjernu figuru najčešće se javlja u nizovima okupljenima oko jedne krjeposti ili grijeha. Najpoznatiji primjer takve uporabe egzemplara, u teološkoj literaturi poznat pod nazivom »moralno-paradigmatska tipologija«, jest Poslanica Hebrejima (Heb 11) sa starozavjetnim pravednicima (Abel, Henok, Noa, Abraham, Sara, Izak, Jakov, Josip, Mojsije) koji su kao »oblaci svjedoka« primili svjedočanstvo vjere. Slične nizove zatječemo i u starozavjetnim knjigama, primjerice: Sir 44-50; Jdt 8, 25-27; 1 Mak 2, 41-64. Među apostolskim spisima najpoznatiji primjer ovakve uporabe primjernih modela jest Prva Klementova poslanica (1 Klem 4, 9-12, 17-16, 31, 55). Ili kao uzori (uzorni, imitabilni) ili kao korektivni primjeri, primjerni modeli povezani u moralno-paradigmatske nizove ne zahtijevaju alegorijsko tumačenje jer svojim prvim, doslovnim ili povijesnim smislom sadrže jasnu moralnu uputu što trebamo ili ne smijemo činiti te samo u posebnom slučaju mogu biti uključeni u figuralnu tipologiju. Usp. Leonhard GOPPELT, *Typos: The typological interpretation of the Old testament in the New*, Grand Rapids, 1982., 26; Richard Patrick Crosland HANSON, *Allegory and Event: A Study of the Sources and Significance of Origen's Interpretation of Scripture*, Louisville – London, 2002., 65-67, 100-102; Tomislav Josip ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb, 1998., 71-79. O egzemplu reduciranome na primjernu figuru vidi u: Roland BARTHES, *Retorika Starih*, 63.

pjesničkome katalogu u *Juditi* (V, 99-116),³⁵ Marulić nije narušio denotativnu razinu izlaganja/poučavanja te izostaju bilo kakvi pokazatelji koji bi vodili u inokazno pripovijedanje ili tumačenje. U ovome dijelu poslanice citati i egzempli imaju svrhu poduprijeti razvijenu argumentacijsku mrežu,³⁶ a svaki od pet članaka prve cjeline ujedno je i *locus argumentationis*, mjesto iz kojega izvire dokaz u svrhu naznačene teme.

Alegorijski okvir ove tematske cjeline i veza s ribom kao temom Pisma sačuvani su tek numeričkom simbolikom (brojem pet), što je međutim iz Marulićeva rakursa posve dovoljno. U svijetu u kojemu je sve međusobno povezano te vertikalnim vezama upućuje na nevidljivoga Stvoritelja, Marulić se – uz uvjet poštivanja »pravila vjere« – mogao u traženju alegorijskih poveznica doista ponašati, kako sam preporučuje propovjedniku, poput vještog travara koji među ljekovitim biljkama »ubire samo onu koja mu u toj prilici treba.«³⁷

3. 2. *Peteri kralji*

Nakon što je potanko raščlanio i opisao svako osjetilo posebno, Marulić je analitički postupak zamijenio sintetičkom rekapitulacijom: skupnim razmatranjima o svih pet osjetila zajedno i time ujedno označio prelazak na inokazni govor i njegovo tumačenje:

»Ova petera ćućen'ja prilikovahu oni peteri kralji, kih Josue zateče u spili i u njih jih ubi i pokopa. Za kimi on gospodova u zemlji od obitovan'ja.«

Tumačenje ponovno pokreće broj (5), ali se numerička ekvivalencija (pet osjetila = pet kraljeva) ovaj put oslanja na alegoriju *in factis*.³⁸ Marulić saže-

³⁵ Ovaj je katalog Marulić popratio tumačenjem u bilješci uz 96. stih *Judite*: »Govoren'je protiv zalihu žartju i pitju.« Usp. i iste egzemple u *Evandelistaru*: Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, II, 103.

³⁶ Riječ je dakle o primarnoj dokaznoj funkciji egzempla. O dokaznoj i ukrasnoj funkciji egzempla vidi u: Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, §410-426. Egzemplifikacija se i prema semiotičkim kriterijima primarno odvija na denotativnoj razini i tek sekundarno može uključivati konotaciju. Usp. Gérard GENETTE, *Fikcija i dikcija*, Zagreb, 2002., 80-81.

³⁷ Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, I, 110.

³⁸ Novost kršćanske alegorije *in factis*, naspram alegorije *in verbis*, jest u činjenici što ona počiva na realitetu »stvari« (osobe i događaji iz Starog zavjeta), a ne na riječima, i stoga se prvi, doslovni ili povijesni smisao tumačenjem ne ukida ni supstituiru figurativnim. Načelna nepomirljivost između alegorije *in factis* i alegorije *in verbis* leži u supstancijalnoj razlici na koju upozoravaju crkveni oci, a može se najkraće objasniti dobro pogođenom Lausbergovom distinkcijom: »verbalna alegorija« počiva na semantici riječi dok »fakturna alegorija« počiva na semantici realnosti. Usp. Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, §901.

to parafrazira odabranu starozavjetnu pripovjednu sekvenciju (Jš 10,16-27), a njegovo se tumačenje temelji na alegorijskim ekvivalencijama s ugrađenim metaforičkim implikacijama («spila tila našega»): Jošua = vjernici («mi»); pet kraljeva = pet osjetila; špilja = tijelo.³⁹ Uz moralni smisao, Marulić *in continuo* izlaže tipološki i anagogijski smisao napuštajući biblijsku zgodu o Jošui i petorici kraljeva i oslanjajući se na tzv. opća mjesta kršćanske alegoreze (Krist = Jošua,⁴⁰ Obećana zemlja = nebeski Jeruzalem kao kraljevstvo Božje).

»I mi ako ne umorimo pet oćućen'ji naših u spilu tila našega i onde ih pokopamo, da sobom vanka ne blude išćući izvannja naslajen'ja, nećemo nigdar moći gospodovati s Josuem našim Isusom u zemlji obitovan'ja, ča jest u Jeruzolimi nebeskoj u vikovnje kraljevstvo.«

Uključujući u tumačenje jednoga događaja i moralni i tipološki i anagogijski smisao, Marulić nije prekršio pravila alegoreze. Unatoč tomu što crkveni oci i naučitelji nalažu pri tumačenju neophodnu metodologijsku osviještenost i upozoravaju kako ne treba u svakoj pojedinosti Pisma tražiti cijeli nauk, dopušteno je također u jednome »slovu« pronaći sva tri/četiri smisla Pisma.⁴¹ Dinamički odnos triju duhovnih smislova Pisma zrcali se u otvorenoj mogućnost da se jedan smisao može neposredno priključiti ili supsumirati pod drugi, a da se time ne dokine njihova različitost. Naspram relativno jasnih teorijskih razgraničenja, praksa tumačenja ukazuje na stopljenost smislova: jedan smisao može uključivati ili voditi k drugomu.

Moralni se poučak o mrtvljenu osjetila («umoriti pet oćućen'ji») temelji na analoškome zaključivanju: Jošua je zatvorio pet kraljeva = mi trebamo obuzdati osjetila; Jošua je pogubio kraljeve = mi trebamo «umoriti» osjetila.⁴² Alegorijske su ekvivalencije ugrađene u zaključak koji upućuje na sličnost odnosa:⁴³

³⁹ U tumačenju sedmoga Herkulova djela, Marulić je bika u kojega se zaljubila Pasifaja, protumačio kao tijelo. Usp. Marko MARULIĆ, *Dijalog o Herkulu*, u: *Latinska manja djela*, I, Branimir Glavičić (ur.), Split, 1992., 78. U alegorijskome tumačenju *Davidijade* Abnera je u VII. pjevanju Marulić protumačio dvostruko: kao tijelo i kao đavla. O odnosu tijela, duha i duše na pozadini Pavlove trihotomije (1 Sol 5,23) vidi u: Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, I, 311-314.

⁴⁰ Za opće mjesto kršćanske antonomazije – Jošua kao Krist – usp. Marko MARULIĆ, *De humilitate*, 234/578.

⁴¹ Usp. Henri de LUBAC, *Typologie, Allegorie, geistiger Sinn: Studien zur Geschichte der christlichen Schriftauslegung*, 332-334.

⁴² Jednako je tumačenje Marulić izložio i u *Evandelistaru*: »Tako ćemo, naime, pod vodstvom Jošuinim onih pet kraljeva, tj. pet tjelesnih osjetila koja su, zapovijedajući nama, kraljevala, otjerati u spilju naše savjesti i ponuditi ih da umru sebi kako bi naučila živjeti Bogu« (*Evandelistar*, II, 95).

⁴³ Analogija, umjesto izravne sličnosti, pretpostavlja sličnost odnosa dvaju ili više nizova stvari. O analogiji proporcionalnosti vidi u: Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER,

prema sličnosti odnosa Jošue prema kraljevima izveden je zaključak o našem odnosu prema osjetilima. Osjetila postaju uosobljeni akteri. Starozavjetni događaj (*res gesta*) svojim moralnim smislom participira u aktualnom sadašnjem vremenu. Dok se kod tipološkoga smisla u užem smislu ostvaruje jasna relacija između događaja iz Staroga zavjeta i događaja iz Novoga zavjeta, a kod anagogijskoga se smisla vremenska relacija ostvaruje između već dogođenoga i onoga što dolazi na kraju/poslije vremena, kod moralnoga tumačenja drugi član prelazi u prostor aktualne sadašnjosti. Otuda nema ni jedne precizne vremenske točke uz koju bi se moralno tumačenje moglo vezati: moralni smisao oslobađa, odrješuje svetopisamski događaj vremenskih i prostornih granica premještajući ga na razinu uvijek sadašnjega vremena,⁴⁴ a posljednja se svrha moralnoga tumačenja ne ostvaruje kontemplacijom već činom osobnoga obraćenja koji treba započeti *hic et nunc*.

3. 3. *Pet ponistar*

Dok je u tumačenju Jošue i kraljeva, kao i potom u tumačenju starozavjetne knjige o Joni Marulić primijenio hermeneutički model koji sadržajno i metodologijski pripada »alegoriji u stvarima« (*allegoria in factis*) s naglaskom na izdvajanju moralnoga smisla, kada prelazi na tumačenje pet osjetila kao pet prozora kroz koje grješne napasti ulaze u dušu, on ulazi u prostor »alegorije u riječima« (*allegoria in verbis*). Poveznica je ponovno broj: pet prozora kao pet osjetila, ali se tumačenje ne temelji na događaju nego na odnosu između doslovnoga i prenesenoga smisla riječi (prozori) i detektirani bi se smisao, prema učenju T. Akvinskoga, mogao priključiti parabolikome smislu kao drugome nazivu za ono što mi danas jednostavno nazivamo prenesenim ili figurativnim smislom.⁴⁵ Unatoč tomu što ova »verbalna alegorija« nije Marulićev inventivni

Teološki rječnik, Đakovo, 1992., 16-17. O figurativnim aspektima skolastičke analogije vidi u: Paul RICOEUR, *Živa metafora*, Zagreb, 1981., 310-317.

⁴⁴ Usp. Thomas P. ROCHE, *Tasso' Enchanted Woods*, u: Earl MINER (ur), *Literary Uses of Typology from the Late Middle Ages to the Present*, Princeton, 1977., 74-75.

⁴⁵ Parabolčki smisao (*sensus parabolicus*), prema Tomi Akvinskome (*Summa Theologiae*, pars I, q. 1, a. 10, ad. 3.), pripada »alegoriji u riječima«. Dok je »alegorija u stvarima« poseban i kompleksan model »kršćanske alegorije«, ovjeren u Novom zavjetu (Gal 4, 24), i pretpostavlja dvostruki model označavanja pri čemu jedna stvar (*res*¹), označena riječju, upućuje na drugu stvar (*res*²), »alegorija u riječima« temelji se samo na relaciji između riječi (*verbum*) i stvari (*res*) te tako ostaje jednostruki model označavanja. Parabolčki smisao, kao sastavnica »alegorije u riječima«, tako ne prelazi granicu »literarnoga« smisla i prikladan je svim znanostima od najvišeg do najnižeg stupnja (pjesništvo), dok je »alegorija u stvarima« svojstvena samo Božjoj riječi. U kakvu su odnosu u srednjovje-

pronalazak,⁴⁶ ona nam je zanimljiva zbog metaforičke predikacije, kao najproduktivnije semantičke preoblake:

»Ovo (ćućen'ja) su one pet ponistar po kih grišne napasti ulaze g duši, da ju smartno poraze.«

Metaforička ekvivalencija, obrazlaže Paul Ricoeur,⁴⁷ uvijek pretpostavlja predikativne operacije nepoznate metonimiji, a one su najvidljivije u onome tipu metafora-iskaza s kojima je tradicionalna retorika imala najviše poteškoća. Riječ je o metafori *in praesentia*, gdje su u jednome iskazu nazočna oba termina: doslovni i figurativni (u našem slučaju osjetila i prozori), dok se u uobičajenom tipu metafore (metafora *in absentia*) semička intersekcija odvija između odsutnoga »nultoga stupnja« i figurativnoga termina. Kompleksnost ovoga tipa metafore, koji nužno prelazi granicu riječi, jest u semantičkoj preoblici koja podjednako pripada predikativnome koliko i leksičkome redu. U žarištu je semantičke preoblake jedna riječ (prozori), ali ona zahvaća cijeli iskaz izazivajući snažnu tenziju značenja. Eksplicitni oblik suda upućuje dakle kako subjekt (osjetila) postaje, biva, prelazi u imenski predikat (osjetila su prozori). Metaforička predikacija tako ukida mogućnost višestrukoga tumačenja, kao i svaki oblik polisemije te označava »metaforički događaj« do kojega dolazi u stjecištu više semantičkih polja: uz leksičko značenje riječi u semantičkoj preoblici sudjeluju i »opća mjesta«, kao i emotivne i kontekstualne konotacije. Usporedimo li ovu metaforu s usporedbom (»Ova petera ćućen'ja prilikovahu oni peteri kralji«), tada je razlika jasnija. Dok su u usporedbi nazočna i dalje dva relativno samostalna značenja te ona ostaje dvojako tumačiva: u doslovnome i prenesenome smislu, metafora-iskaz (osjetila su prozori) na »izravan« metaforički način izriče: ovo jest ono.⁴⁸ Dok metafora ujedinjuje, stapa značenja, usporedba ih drži razdvojenima. Proces metaforičkoga stapanja značenja potvrđuje i pridruženi citat:

»Uspe se smart k ponistram našim, ulize u hižu našu, da pogubi mlajahnih na tarzih i malih na plokatah.«

kovlju *sensus litteralis* i »doslovni« smisao vidi u: Anthony NEMETZ, *Literalness and the Sensus Litteralis*, *Speculum*, 34 (1959.), 76-89.

⁴⁶ Na usporedne točke s Jeronimom (*Adversus Jovinianum* II, 8) već su ukazali M. Parlov i B. Jozić. Usp. Mladen PARLOV, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, Split, 2001., 20, 163; Branko JOZIĆ, *Tijelo i osjetila*. Prilog Marulićevoj antropologiji, u: *Colloquia Maruliana*, 12 (2003.), 115. Marulić u *Evandelistaru* koristi istu sliku: »Ali ako želiš da ne trpiš tako česte ni tako žestoke nasrtaje zlih misli, zatvori prozore svojih osjetila kroz koje je smrt navikla ulaziti u dušu« (*Evandelistar*, I, 314-315).

⁴⁷ Usp. Paul RICOEUR, *Živa metafora*, 152, 190, 212.

⁴⁸ Upravo stoga kod Aristotela (*Retorika*, III, 1410, 19), obrazlaže Paul Ricoeur, metafora ima prednost nad usporedbom. Usp. Paul RICOEUR, *Živa metafora*, 224.

Marulić naime citira redak iz Jeremijine tužaljke nad Sionom (Jr 9, 20), koji je povezan s njegovim predloškom tumačenja samo prema svojoj vezi s leksemom »prozori«, a pritom mu ne odgovara ni prema kontekstu ni prema nakani biblijskoga pisca. Važno je pritom zamijetiti da navedeni citat također nema argumentacijsku funkciju, a u novome je okruženju poprimio posve drukčiji smisao od onoga što ga je imao u svojem izvornom kontekstu.

Gorljivost propovjednika i njegova zabrinutost za sudbinu duše, odati otvorenu »neprijateljima«, očituje se i promjenom iskaznoga modusa. Povišeni emotivni ton označava iznenadna eksklamacija u apostrofi duši: »O nevoljne duše, ka si odasvuda otvorena neprijateljima tvojim!« Neskrivena se ražarenost nastavlja i u novoj apostrofi adresatkinji u kojoj se leksem »prozori« potvrđuje kao stabilna metafora *in absentia* osjetila:

»Da ako mi budemo bljusti pomniju i dobru stražu na tih ponistrah, veruj mi, neće ulisti neprijatelji u grad naš ni će moći obujati tvarjavu duše naše (...).«

Ponesen razigranim metaforičkim implikacijama (straža, prozori, neprijatelji, grad, tvrđava) i snažnom tenzijom značenja u okrilju verbalne alegorije, Marulić će u nastavku tumačenja novom figurom, kojoj nažalost nedostaje svršetak, tjelesna osjetila prisposodobiti s korabljom: »Čućen'ja telesna jesu kakono korablja, a duša jest /.«⁴⁹ U usporedbi zasnovanoj na analoškom odnosu između četiriju termina (osjetila/korablja; duša/?) ipak nije nemoguće rekonstruirati član koji nedostaje. Odnos u kojemu stoje osjetila i korablja upućuju na drugi analoški par: dušu i kormilara.

4. Obraćanje grješnika: Jona u utrobi ribe

Premda nam nedostatak od jednoga ili dva lista u rukopisu poslanice onemogućuje rekonstrukciju prijelaznih formula kojima je Marulić otvorio temu obraćenja grješnika, put kojim je došao do proroka Jone lako je rekonstruirati: Jona je, prema istoimenoj starozavjetnoj proročkoj knjizi, proboravio tri dana u utrobi (velike) ribe. Marulić izriječom otklanja mogućnost svoje tumačenje usmjeriti k mističnome ili tipološkome smislu:

»Ostavimo sada da Jona biližaše Sina Božjega poslana od Boga Ota da propovida svitu, i da umre za spasti inih, i da treći dan uskarsne, da po tom da nam na znan'je da još i mi imamo uskarsnuti.«

⁴⁹ Na ovome mjestu u rukopisu nedostaju vjerojatno dva lista.

Unatoč tomu što je Jona kao tip/pralík Krista verificiran već u evanđelju (Mt 12,40), zbog čega ulazi u malobrojni krug novozavjetno potvrđenih tipova Krista, Marulić se odlučuje za ono duhovno tumačenje koje će biti sukladno moralnome poučavanju do čega mu je, kao propovjedniku, najviše stalo:

»Sada vimo od togaj Jonina dila ki nauk moremo prijati; učinivši počten'je duhovnu biližan'ju, reći ću za nauk naš koliko mojim malim umom mogu prociniti.«

Ostavljajući po strani »činjenicu« da Jona *biližase* Sina Božjega, Marulić ipak ne napušta prostor alegorije *in factis*, jer predmet su njegova tumačenja – kako izrijeком veli – upravo Jonina djela (»dila«),⁵⁰ a ne riječi. Alegorijsko tumačenje, koje je Marulić ekstenzivno proveo, uključujući sve narativne čimbenike iz starozavjetne poučne crtice (»kratke priče«) o neposlušnome proroku, usmjereno je dakle k izdvajanju onoga smisla koji će poslužiti moralnome nauku. Marulić kao *expositor*, unatoč figuri skromnosti (»koliko mojim malim umom mogu prociniti«), ne krije svoj osobni napor u tumačenju koje provodi potankim alegorijskim ekvivalencijama: Jona jest grješnik koji odbija poslušati Božje zapovijedi, odbacujući ih i »ričmi i dilom«; toponim *Taršiš*⁵¹ označuje svjetovne naslade, kako tjelesni blud tako i sve prolazne *taščine* ovoga svijeta; vjetrovi koji su se nadvili nad lađom u kojoj je Jona plovio prema Taršišu označuju grijehe (oholost, taštinu, lakomost, pohlepu za ovozemaljskom slavom); riba u čijoj se utrobi našao Jona označuje đavla ili stanje smrtnoga grijeha, tri dana provedena u utrobi ribe označuju tri »stvari« u grijehu: voljni pristanak na grijeh (»pristanutje«), grješni čin (»dilo«) i užitak (»naslajen'je«); Niniva označuje grješnu dušu koja se spasila pokorom. Alegorijske su ekvivalencije⁵² diskurzivno ulančane u skladne pripovjedne jezgre opremljene stabilnim alegorijsko-tropološkim smislom: Jona bježi u Taršiš = grješnik koji je odbio poslušati Božje zapovijedi i predaje se svjetovnim nasladama; Jona jedri u oluji = grješnik koji se protivi Božjoj volji; Jona progutan od ribe = grješnik koji je svla-

⁵⁰ Tako je i prema Augustinovu tumačenju Jona pretkazao Krista ne toliko svojim govorom koliko svojim djelima. Usp. Aurelije AUGUSTIN, *De civitate Dei*, XVIII, 30, 2.

⁵¹ Toponim Taršiš Marulić tumači kao »iziskan'je vesel'ja«. Osim u značenju osobnoga imena (Post, 10,4; 1 Ljet 1,7), Taršić se u starozavjetnim knjigama spominje kao grad luka (Iz 23,6; 23,10), grad bogat nalazištima srebra (Jr 10,9), kao i željeza, olova i kositra u trgovini s Tirom (Ez 27,12), te najčešće u frazi »brodovlje taršiško« (1 Kr 10,22; 22,49; 1 Ljet 9,21; Ps 48,8; Iz 2,16; 23,1; 23,14; 60,9; Ez 27,25; Jon 1,3). Usp. John L. MCKENZIE, *Dictionary of the Bible*, New York – London – Toronto, 1995., 868-869. Čuven po svojim bogatim nalazištima kovina, trgovini i brodovlju, Taršiš je crkvenim ocima mogao poslužiti kao mjesto u figurativnome značenju svjetovnoga bogatstva, raskoši i tjelesnih naslada.

⁵² Uz radnje i likove, Marulić u tumačenje uključuje i toponime (Taršić, Niniva) i brojeve (tri dana u utrobi ribe).

dan napastima i u smrtnom grijehu progutan od đavla; Jona izbačen iz utrobe ribe = grješnik koji se povratio glasu razuma, kaje se zbog grijeha i milosrđem Božjim biva odriješen od grijeha (oslobođen iz »ruk djavljih«).

Maruliću je, međutim, na kraju tumačenja osobito važno suziti duhovni smisao cijele starozavjetne pripovijesti na jednoznačni moralni poučak:

»Uklonimo se poni zle družbe, ako nećemo u zlo upasti, i pridružimo se ljudem dobrim, od kih samo lice njih zadovoljno jest čuvati nas od svakoga nepodobstva, a ne takam nauk njih.«

Apostolove riječi: »Šćeta su dobrim ćudem zali zgovori« (1 Kor 15,33), koje citira netom prije zaključne pouke, trebaju kao *confirmatio scripturalis* potkrijepiti i osnažiti ono što je već utvrđeno alegorijskim tumačenjem dviju pripovjednih jezgri: mornari s Jonom brode u oluju; mornari izbacuju Jonu s broda. Mornari koji s Jonom brode u oluju označavaju pravedne i dobre ljude koji, primivši u društvo grješnika, i sami bivaju izloženi opasnosti mnogih napasti i sagrješenja, dok mornari koji izbacuju Jonu s broda označavaju one koji između sebe izbacuju zle te tako ostaju u miru krjeposnoga života.

Premda je izbjegavanje društva s grješnicima opće mjesto kršćanske moralke, a u ovome nam radu nije nakana podrobnije istražiti uzroke Marulićeva zaključnoga sužavanja moralne pouke (obraćenje grješnika) upravo na takvo korektivno upozorenje, ono bi se moglo povezati s digresijom o krivovjercima, što će Marulić izložiti u nastavku poslanice, te će svakako poslužiti kao dokaz više da se ilokucijski i perlokucijski aspekt ove poslanice ne iscrpljuje samo u teološko-moralističkim i doktrinarnim uputama splitskim benediktinkama nego pretpostavlja i znatno širi recepcijski krug no što bi bili zidovi njihova samostana.

5. Snaga vire Isukarstove: apostoli ribari i suvremeni poluvirci

Prijelaz na novu temu označen je uvođenjem »živoga« fokalizacijskoga motrišta: oči onoga (»Ja«) koji gleda i razmišlja o ribi:

»Tako jošće gledajući prid sobom ribu, i misal'ju Pisma provraćajući,⁵³ dojdoh na sveto Van'jel'je, ter jah misliti kako apostoli ki bihu ribari (...).«

Gledanje ribe, pripremljene za objed, za Marulića je ujedno i meditativno prebiranje po biblijskim asocijacijama o ribi i traženje novoga mjesta gdje će zaustaviti svoju misao. Asocijativni se tijek odvija prema načelu izvanjske

⁵³ Zamjetna je sličnost s uvodnom apostrofofom Balistriliću iz Posvete *Juditi*: »Sih dan svetih korizmenih (...) privraćajući ja pisma staroga Testamenta, namirih se na historiju (...).«

bliskosti u samoj realnosti: riba – ribari. Njihova je veza ipak, kao i veza s prethodnom tematskom cjelinom, izvan svake kauzalne relacije. S gledišta kazalnoga mišljenja, Marulićev se prijelaz od ribe kao figure »tarbuha djavla paklenoga«, u tumačenju starozavjetne knjige o Joni, do ribe koja asocijativno priziva apostole ribare doista može učiniti kao duhovni »kratki spoj« u beskrajnoj mreži mnogostrukih odnosa među stvarima. Prijelaz od ribe koju vidi pred sobom do ribara kao Kristovih apostola označuje ujedno prijelaz od gledanja do meditacije, kao i vremenski skok od aktualne sadašnjosti u povijesno vrijeme prve Crkve. Marulić se, međutim, ovdje neće zaustaviti u prostoru univerzalnoga simbolizma, niti upućivati na nadnaravne uzroke stvari, nego će svoju »misal« o ubogim ribarima koji su »pobijedili svijet« skolastički iskoristiti u svrhu »povijesnoga dokaza« snage i neuništivosti Kristove vjere: Rimljani koji su podložili sebi cijeli svijet nisu mogli slomiti kršćansku vjeru. Ako su dakle apostoli, kao siromašni i priprosti ribari, svojim propovijedima obratili svijet i tako doveli do »čudnovatoga« obrata da ribari budu poštovani od careva, siromašni od bogatih, priprosti od mudrih, podastire Marulić svoje dokaze u antitetičkim parovima, kolika li je onda silna moć »vire karstjanske«. Zastajući uzvikom (»O stvar velika i čudnovata!«) pred snagom dokaza, Marulić će ražareni apologetski ton još više zaoštriti razračunavajući se s protivnicima, »poluvircima«, diskreditirajući ih pogrdno kao ljude »prez razloga« i »oslipljene u pameti« (*argumentum ad hominem*). Nakon što je figurom korekcije otklonio svaku mogućnost da bi se njegova optužba mogla odnositi na benediktinke koje »dne i noći« provode u vjeri i hvali Isusa, Marulić upire prstom u svoje suvremenike: *poluvirci* su među nama (»meu nami«).

6. Kraljevstvo nebesko i posljednji sud

6. 1. Pritač na priliku ribe

Poslije digresivnoga odmaka od središnje teme pisma u ekskursu o krivovjercima, Marulić svoj asocijativni slijed privodi u mirnije vode. Učinio je to, već ranije najavljenim, povratkom na »sveto Vanjel'je« i novozavjetnu prisposobu (*pritač*)⁵⁴ o ribarskoj mreži. Riba kao *prepozit* njegova govorenja/pisma i ribarska mreža kao tematska jezgra novozavjetne prisposobe povezane su ponovno načelom susljednosti, bliskosti, a ne sličnosti, te pripadaju metonimijskome

⁵⁴ Za potvrdu uporabe leksema »pritač« u značenju »parabola, prilika, priča« usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 51, Tomo Maretić (ur.), Zagreb, 1936., 180.

asocijativnome nizu.⁵⁵ Marulić vjerno parafrazira, gotovo doslovce prevodi prve retke novozavjetne prisprodoobe o ribarskoj mreži (Mt 13,47-50):

»Podobno je kraljevstvo nebesko mriži u moru varženi, ka kupi ribe svakoga naroda; i kad bude puna, istegnu ju na kraj, i dobre ribe biše izabrane i postavljene u konistru, a tamne ribe biše izvaržene vanka. Tako će, di, biti na konac: dobri će biti odabrani od zalih, i oni će biti hranjeni u konistru od nebeskoga i vikovnjega blaženstva, a ovi varženi u ognju vikovnjemu pakla gorušćega.«

U odnosu na predložak, Marulić je ipak učinio neke preobljike: ispustio je likove anđela koji odjeljuju zle od pravednih i biblijsku sintagmu »plač i škrgut zubi« (Mt 13, 50) kao »mrtvu metaforu« za pakao, dok je za kraljevstvo nebesko upotrijebio inovativnu genitivnu metaforu: »konistra nebeskoga i vikovnjega blaženstva« s ugrađenim alegorijsko-anagogijskim smislom.

Međutim, osim što se prisprodobom o ribarskoj mreži Marulić vratio središnjoj temi svojega pisma, on je uvodnom apostrofom otvorio drukčije iskazne modalitete:

»Da koliko se tebi i meni i svim vernim pristoji, sestro u Isukarstu počtovana, li na priliku ribe vaše jošće sam se spomenuo od one pritači (...).«

Nije samo morfosintaktičkom oznakom drugoga lica jednine ukazao na relaciju prisnijeg osobnosnoga odnosa s adresatkinjom i tako napustio žustri apologetski ton iz ekskursa o krivovjercima nego je izrijekom svoje autorsko empirijsko »Ja« stavio na istu razinu sa zbiljskom čitateljicom. Nije dakle ovdje riječ o uporabi okamenjene propovjedničke figure »Mi« nego o vidljivom raslojavanju uloga. »Ja« koje je ranije počivalo na identitetu između empirijskoga autora, govornika i iskazivača, sada je razdvojeno.⁵⁶ Empirijsko »Ja«, kao izdvojeno, tematizirano »Ja« kojemu se obraća govornik/iskazivač više ne postoji kao nevidljiva izvantekstualna supstancija nego upravo kao biće diskursa: jedan od adresata, što je govornika/iskazivača dodatno učvrstilo u dominantnoj ulozi propovjednika koji moralistički strogo pouku prisprodoobe prenosi svima (»svim vernim«), pa i sebi samome.

⁵⁵ O metonimiji kao figuri determiniranoj izvanjskim odnosima bliskosti među stvarima vidi u: Paul RICOEUR, *Živa metafora*, 152, 232.

⁵⁶ Usp. bilj. 16.

6. 2. Ribanje u noći

Alegorijsko-anagogijski smisao novozavjetne prisporodbe o kraljevstvu nebeskome u nastavku se poslanice nadopunjuje temom posljednjega suda kao eshatološkom temom *par excellence* i time privodi kraju *govoren'je* na *prepozit* ribe. Započeti metonimijski asocijativni lanac: riba – apostoli ribari – ribarska mreža nadopunjava se novim članom: događajem čudesnoga ulova ribe iz života apostola. Isusovo poslijeuskršno ukazanje kod Tiberijadskoga jezera (Iv 21,1-6), na čiji svetopisamski izvor Marulić izrijekom upućuje, najprije je sažete parafrazirano uz ispuštanje svih suvišnih detalja:

»(...) kada Petar i niki učenici pojdoše ribati, i po svu noć ništar ne uloviše, učini se jutro, i vidiše Isusa na kraju, ki jim reče: Varzite mrižu na desnu stranu i najti ćete. Kada tako učiniše, ne mogahu istegnuti mriže, toliko bihu pune rib.«

Umjesto alegorijskoga tumačenja u užem smislu, što bi vodilo izdvajaju eksplicitnih alegorijskih ekvivalencija, Marulić poruku novozavjetnoga događaja izravno aplicira na figuru kolektivnoga »Mi«, potvrđujući time kao propovjednik svoju solidarnost s grješnicima. Iskazni modalitet poprima naglašeno ispovjedni i pokajnički ton: »Mi u mladost našu jesmo ribali u noći.« Na »nama« je, upozorava apostrofom propovjednik, vremenskim skokom u aktualno *sada*, »prosvitljeni razlogom pameti naše« ugoditi Spasitelju i početi »metati mriže na desnu stranu«:

»Sada jure učinivši se dan, prosvitljeni razlogom pameti naše, zgodimo Spasitelju našem, počnimo jure metati mriže na desnu stranu u ime dobroga Isusa (...).«

Novozavjetni je događaj tako imanentno ucijepljen u živu stvarnost zbiljskih aktera. Analogija ne počiva ni na numeričkim ekvivalencijama ni na ekvivalentnoj događajnoj ili aktantskoj matrici propisanoj za tipološki pristup. Ona prekoračuje tipološki okvir time što ne postavlja u relaciju starozavjetne i novozavjetne aktere nego refigurira vrijeme miješanjem vremenskih planova fenomenološkoga vremena živućih grješnika i »povijesnoga vremena« Isusa i apostola. Alegorijsko-tipološka igra⁵⁷ zahvaća cijeli iskaz i počiva na implicitnim alegorijskim ekvivalencijama: ribanje u noći označuje grijeh mladosti, bacanje mreža na lijevu stranu; ribanje po danu označuje prosvjetljenje pameti,

⁵⁷ U *Dijalogu o Herkulu* Marulić je tipološko tumačenje primijenio na mit o Herkulu: »I kršćanin podiže dva stupa u Crkvi – vjeru u jedno i drugo Pismo – i ne sumnja da je Stari zavjet slika Novoga«, Marko MARULIĆ, *Latinska manja djela*, I, 126.

bacanje mreža na desnu stranu. Ribarska mreža kao tematska jezgra prisposobe o kraljevstvu nebeskome (Mt 13,47-50) i riba kao središnja tema pisma ulaze u nove metaforičke igre i Marulić ih kreativno ugrađuje u nove figure: ribarska mreža označuje »mrežu ljubavi« u genitivnoj metafori »mriže sartca našega«, a ribe postaju metaforom pravednih, dobrih i svetih djela. Figurom sermocinacije,⁵⁸ naposljetku se fingiran iskaz ucjepljuje »u usta« samome Kristu, koji će na kraju vremena izreći: »Donesite rib kih ste uhitili, hodite i blagujte, hodite blagoslovljeni Otca moga, uživajte kraljevstvo vam pripravljeno od postanka sveta.«

7. Ribanje i slatki savur

Metaforom »ribanja« Marulić zaključno označuje i pisanje poslanice: »Činte«, poručuje on redovnicama, »da ovoj riban'je moje ne bude zaman.« Ribanje je ujedno i metaforički nazivnik za meditativno razmatranje na *prepozit* ribe, vođeno svetopisamskom riječju⁵⁹ i Marulić podržava ovu metaforičku igru u posljednjem ulomku pisma, prije odjavnih formula:

»Ako sam ja s takovimi i s tako slatcima savuri blagovao ribe ke mi udaste, molim vas za ljubav Božju da pustivši na stranu glume (...)de,⁶⁰ činte da ovoj riban'je moje ne bude zaman, i vi čestokrat spominajte se od takovih savuri, kih duhovno okušajući, stanovito svaka slast segasvitnja vidit vam će se gorka.«

Povratkom na iskazni modus govora u prvome licu, poslije propovjedničke figure »Mi«, Marulić osnažuje emotivni učinak osobnim oglašavanjem, retorički promišljeno posebnim sredstvima nastoji pridobiti naklonost svojih adresatkinja (*captatio benevolentiae*) i vješto rekapitulira prijeđeni hod od slatkoga kušanja ribe do moralnih pouka, koje kao duhovnu hranu daruje redov-

⁵⁸ Figura sermocinacije, koja se u retoričkoj mreži najčešće povezuje s personifikacijom ili prozopopejom, definirana je svojim izravnim iskaznim modusom (*oratio recta*). Premda neki retoričari, primjerice Kvintilijan (*Institutio oratoria*, IX, 2, 31), među njima ne prave razlike, Lausberg podržava razliku između sermocinacije (etopeje) i prozopopeje, ograničavajući prvu na govor »naravnih osoba«. Prema retoričkim definicijama, sermocinacija je *figura mišljenja* koja se sastoji u tomu da govornik u svoj iskaz uvodi drugog govornika oponašajući njegove pretpostavljene karakteristike. Usp. Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, § 826-829; Dubravko ŠKILJAN, *Dijalog s antikom*, Zagreb, 1992., 76; Bettine MENKE, Allegorie, Personifikation, Prosopopöie, u: Eva HORN – Manfred WEINBERG (ur.), *Allegorie: Konfigurationen von Text, Bild und Lektüre*, Wiesbaden, 1998., 62-67.

⁵⁹ I u *Evandelistaru* Marulić metaforom ribarenja opisuje meditativno razmatranje Božje riječi. Usp. Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, I, 136.

⁶⁰ Na ovome mjestu u tekstu pisma nedostaju dvije ili tri riječi.

nicama. I premda zbog nedostatka od nekoliko riječi u rukopisu poslanice ne možemo pouzdano rekonstruirati cjelovit sadržaj apostrofe, možemo pretpostaviti kako je riječ o kvantitativnoj usporedbi,⁶¹ gdje su u odnos nadmašivanja postavljeni osobni (Marulićev) gustativni užitak kušanja ribe i duhovna slast meditativnoga razmatranja »na prepozit ribe« ponuđena redovnicama.

Opominjući redovnice neka ozbiljno shvate njegovo *riban'je* te ostave po strani »glume«, Marulić se duhovito poigrava metaforikom jela i upravo onim užitkom (*savur*)⁶² uz ono osjetilo (okus!) koje je ranije izložio strogim moralističkim korektivnim uputama. Neka ne zaborave *savur* duhovnoga kušanja krjeposnih pouka kojima ih je on vodio svojim *ribanjem*, poručuje zaključno Marulić redovnicama, da bi na pozadini jeronimske slatko-gorke antiteze⁶³ izrekao konačnu svrhu svoje poslanice: poslije ovako slatkih duhovnih užitaka, sve slasti ovoga svijeta činit će im se gorke.

8. Figura ribe

Riba kao *prepozit* Marulićeva pisma nije ni metafora ni simbol, a romantičarska razlika između alegorije i simbola ovdje nam ne može biti od pomoći, kao ni semiotičke podjele između slike, indeksa i simbola. Unatoč iznimnome značaju figure ribe u kršćanskome simboličkome govoru, rezultati Marulićeva tumačenja – primjerice riba kao utroba »djavla paklenoga«, ribe kao »pravedna i dobra dila« – upućuju nas na zaključak kako riba za njega nema vrijednost »ohlađenoga« simbola stabilnoga značenja nego je ponajprije samo figura/znak, koja u ukupnoj semiotičkoj mreži prema općem pravilu sličnosti⁶⁴ može označavati slične, različite ili suprotne »stvari«. Figura ribe ulazi u zajednicu prenesenih znakova (*signa translata*) i ne postoji preprjeka da se preko ulančanih asocijativnih veza – odvijale se one prema metonimijskome planu transparentnih odnosa u realnome svijetu (riba – ribari – ribarska mreža – ribanje),

⁶¹ Cilj je kvantitativnoga uspoređivanja nadmašivanje ili uzvisivanje: uveličavanjem onoga što je niže nužno slijedi uzvisivanje onoga što je više. Usp. Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, § 395-397. Takav model kvantitativnoga uspoređivanja zatječemo, primjerice, u obliku retoričkog pitanja u Matejevu evanđelju: »Pa ako travu poljsku, koja danas jest a sutra se u peč baca, Bog tako odijeva, neće li još više vas, malovjerni?« (Mt 6,30).

⁶² *Savur*, okus, têt (tal. sapore); *savurito* (pril.), slatko, slasno.

⁶³ Usp. primjerice u Jeronimovoj poslanici Eustohiji: »Ali ovakvim darovima sama si me izazvala. Kad si združila gorko sa slatkim, jednako od mene i primi. Hvalu nek' prati gorčina« (Ep. XXXI, 2).

⁶⁴ Pravilo sličnosti, prema Augustinu, uključuje i sličnost i različitost i suprotnost. Usp. Aurelije AUGUSTIN, *De doctrina Christiana* (III, 25, 35-37), Turnhout, 1962., 97-99.

preko numeroloških prečica (broj pet) ili pak bile strjelovito odabrane poput duhovnoga »kratkoga spoja« – sav svijet u svojim horizontalnim i vertikalnim vezama razlista kroz zrcalo jedne figure. Od prvoga »jakoga« vremena Postanka, povijesnoga vremena Krista i prve Crkve, do živućega fenomenološkoga vremena i izvanpovijesnoga eshatološkoga vremena, Marulić figurom ribe povezuje različite vremenske planove usmjeravajući ih što bliže trenutku aktualnoga *sada* do kojega mu je kao »propovjedniku« najviše stalo.

Gledati stvari u zrcalu uzajamnih veza svjedoči s jedne strane o pogledu zarobljenom logičkom dedukcijom, pogledu u kojemu se upućivanje jednih stvari na druge i proizlaženje jednih iz drugih tumači kao njihovo umnažanje ili razgranavanje prema božanskim načelima, a s druge o kognitivnome daru metaforičkoga genija uočavanja sličnosti u naizgled nepovezanim nizovima stvari.⁶⁵ Svijet u bogatstvu uzajamnih veza ujedinjenih s Jednim pokretačem i održavateljem svega stvorenoga postaje »katedrala ideja, prebogati ritmički i polifoni izraz svega što se može zamisliti«⁶⁶. Kada Marulić u svoj toj jedinstvenoj i duboko povezanoj slici svijeta, ali ipak arhitektonski raščlanjenoj i hijerarhijski ustrojenoj, traži duhovo-moralni smisao i ono duhovno *biližan'je* kojim će učiniti »korist« upravo moralnome nauku nudeći benediktinkama uglavnom »lako probavljivu hranu«,⁶⁷ on time ne zaklanja beskrajnu mnogostrukost uzajamnih odnosa među stvarima i nipošto ne zatvara krug novih tumačenja. Svaka stvar može postati figurom ili znakom i bila bi posve besmislena kada bi njezin smisao bio sveden na uporabnu vrijednost: svaka stvar upućuje na nadnaravno naprosto zato što jest.⁶⁸

Zaključak

Koliko god Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića imala nisku obavijesnu vrijednost i svojim komunikacijskim sustavom ne udovoljava ozna-

⁶⁵ Pjesnik je onaj koji opaža sličnosti, razlaže Aristotel (*Poetika*, 1459 a8), a filozof iskazuje mudrost kada opaža sličnost među stvarima koje su udaljene (*Retorika*, III, 11, 1412 a10-15). O kognitivnoj funkciji metafore na pozadini Aristotelovih premisa vidi u: Paul RICOEUR, *Živa metafora*, 34.

⁶⁶ Usp. Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1991., 190.

⁶⁷ Najčešća metafora za moralni smisao jest »mlijeko« kao prva hrana za dojenčad, prema: 1 Kor 3,2; Heb 5,12. O tome vidi u: MARULIĆ, *Evandelistar*, II, 224/613. O metafori mlijeka u ranokršćanskoj alegorezi vidi u: Henri de LUBAC, *Typologie, Allegorie, geistiger Sinn: Studien zur Geschichte der christlichen Schriftauslegung*, 323.

⁶⁸ Usp. Umberto ECO, *Estetički problemi u Tome Akvinskog*, Zagreb, 2001., 166. Riječ je o vrsti univerzalnoga alegorizma, što semiotičkim rječnikom znači da se svaka stvar predočava kao znak visokih denotativnih kapaciteta i konotira pomoću retoričkoga postupka.

ci »privatno pismo« u užem smislu, ona nam pruža dragocjen pogled u granice i ustrojstvo Marulićeva mentalnoga krajolika i kao epistolarni tekst otkriva Marulića »iznutra«, onkraj njegovih uobičajenih »javnih« uloga. No kakvoga nam onda Marulića otkriva ovo pismo? Ponajprije, upravo onakvoga kakvoga se marulologija poslije Fiskovićeva otkrića »hedonističkoga« Marulića polovicom prošloga stoljeća htjela odreći. »Pripisujući periodizacijskim pojmovima – svjesno ili nesvjesno – vrijednosni karakter«, lucidno je sumirala književno-povijesnu Marulićevu *fortunu* zaslužna poljska kroatistkinja i marulologinja Joanna Rapacka, »volimo prije svega promatrati kako Marulićeva *plavca nova* stremlje prema renesansnim horizontima i draže nam je ne gledati na obalu s koje se otisnula«. ⁶⁹ Ovo nam Marulićevo pismo ne otkriva dakle Marulića kakvoga bismo htjeli vidjeti, nego upravo onakvoga kakvoga već poznajemo iz njegovih teološko-moralističkih djela. U isto vrijeme kršćanski zauzeto s naglašenom ilokucijskom i perlokucijskom snagom iskaza koliko i distancirano, Marulić nastupa u dominantnoj ulozi propovjednika zagovarajući sve do naznaka asketskoga monaškoga nauka mrtvljenje osjetila, kao i prijezir svih *taščina* ovoga svijeta (*contemptus mundi*), nudeći svojim pismom benediktinkama hranu za duhovni užitak meditativnoga razmatranja ⁷⁰ na *prepozit* ribe.

No važnije od toga hoćemo li Marulićevoj poslanici pridati nazivnik *kasnojesenskoga srednjovjekovlja* ili u njoj po svaku cijenu tražiti znakove »renesansne normalnosti« jest otkrivati u njoj granice i ustrojstvo jednoga svijeta u kojemu je svaka stvar »dobrim okom« onoga koji gleda, vidi i »uzdiže pamet gorika« mogla postati figurom te svojim skrivenim vezama s drugim stvarima u fluidnim identitetskim granicama upućivati na božansko ustrojstvo svijeta (*dispositio divina*). Svijet u zrcalu figure ribe, kakav se razastire u ovome pismu, svjedoči kako je Maruliću alegorija/alegoreza svakodnevna navika uma, ⁷¹ immanentni konceptualni okvir viđenja stvarnosti: koliko biblijske toliko i svakidašnje i pri tomu najviša duhovna naslada, ⁷² koju kao uzdarje za primljeni dar

⁶⁹ Usp. Joanna RAPACKA, *Zaljubljeni u vilu*, Split, 1998., 23.

⁷⁰ Konačna je svrha meditativnoga čitanja Biblije *imitatio Christi*, što je ujedno i moto cijeloga pokreta *devotio moderna*. Usp. Rüdiger CAMPE, Melanchtons Allegorie zwischen Rhetorik und Hermeneutik, u: Eva HORN – Manfred WEINBERG (ur.), *Allegorie: Konfigurationen von Text, Bild und Lektüre*, 49.

⁷¹ O dekorativnoj tipologiji u poslanicama Dantea i Boccaccia kao »formi mišljenja« vidi u: Robert HOLLANDER, *Typology and Secular Literature: Some Medieval Problems and Examples*, u: Earl MINER (ur.), *Literary Uses of Typology from the Late Middle Ages to the Present*, 7-8.

⁷² Duhovna je naslada ovijena »alegorijskom koprenom«, poučava Augustin (*De civitate Dei*, XVII, 20, 2), kako bi se žudjelo vatrenije i razotkrivalo radosnije. Slično prosuđuje i Marulić: »Umu koji se posvetio Bogu ništa neće biti ugodnije nego spoznati misao Gospodnju i razumjeti riječi koje drugo znače nego zvuče« (*Evangelistar*, I, 134/498).

daruje benediktinkama. Njegovo se pismo može zaključno čitati ne samo kao epistolarni model zasnovan na topici uzvratnoga darivanja nego i kroz prizmu logike darivanja: splitske benediktinke daruju Maruliću ono što imaju i traže ono što im nedostaje, za čim čeznu. Marulić im daruje slatki *savur* duhovnoga kušanja mameći ih slatkoćom evanđeoske pouke skrivene pod figurom ribe. Gustoćom i svježinom svojih meditativnih razmatranja, kao i prodornom ilokucijskom snagom iskaza koja počiva na snazi kršćanke ljubavi, Marulićevo pismo iza epistolarnih formulaičnih izraza o razmjeni darova skriva kršćansku logiku darivanja kao nježnu razmjenu darova u kojoj je sve darovano, bez pridržaja i »računice«. Slatki *savur* darivanja krije se u naizgled paradoksalnoj situaciji: kako bi se razmjena darova uopće mogla ostvariti, potrebno je darovati tako da se unaprijed odričemo svakoga uzdarja.

Summary

THE SECOND EPISTLE OF MARKO MARULIĆ TO KATARINA OBIRTIĆA THE WORLD REFLECTED IN THE FIGURE OF A FISH

Ružica PŠIHISTAL

Faculty of Philosophy, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Lorenza Jägera 9, 31 000 Osijek
rpsihistal@ffos.hr

In our analysis, we intend to investigate the thematic-communicative structure semantic postulation and hermeneutical models of the Second Epistle. In the statement we follow the composition plan of the epistle, focusing on the separate thematic composition units, particularly in those places where Marulić finds hidden connections between the figure of the fish and various objects, including their numerical arrangement. The number five, for instance, is of particular significance: fish appear on the fifth day of the Creation, we have five senses, and we have the story of Joshua and the five kings. Fish are central to the story of Jonah, and are used as a metaphorical trope in the description of the apostles as »fishers of men.« Furthermore, we will focus on Marulić's role as preacher, occasionally even as an erudite exegetist, directing his messages at the broader communications community in a manner that is not characteristic of texts categorized as private letters.

Although it is relatively simple to distinguish scholar examples of tenable hermeneutic models in Marulić's letter (allegoria in factis, allegoria in verbis), the rich associative network around the figure of the fish eludes strict categorization. This com-

plexity also illustrates that, for Marulić, allegoresis is much more than a hermeneutic model applied to the selected biblical examples. It is, ultimately a framework of forma mentis - the daily nature of the mind, or the immanent conceptual framework of seeing both biblical and daily reality.

Key words: *Marulić, Katarina Obirtića, letter, allegory, figure, fish.*